

Stern Laurent

A svájci orvos

Az utóbbi hetven évben sokszor megkérdeztek: milyen érzés volt koncentrációs táborban lenni? Ritkán szoktam ilyen kérdésre válaszolni. Eleinte azért nem válaszoltam, mert azt hittem, a válasz megértésének előfeltétele, hogy a kérdező ismerje legalább egy részét azoknak a könyveknek, amelyek a holokauszttal foglalkoznak. Válasz helyett bibliográfiákat ajánlottam. Élményeimet csak olyan beszédpartnerrel osztottam meg, akinek szögesdróton belüli élményei is voltak. A szenvedéstörténet nem műfajom; sem ismeretterjesztőként, sem hivatásos szemtanúként nem akartam szerepelni.

Feltételezem, e sorok olvasója ismeri a holokausztirodalmat – pedig amint látni fogjuk, ez nem okvetlenül szükséges –, és el tudja képzelni, hogy más ember hirtelen vagy lassan, lépésenként, ideiglenesen elveszti emberi méltóságát. Könnyű ezt más emberről elképzelni. Sokkal nehezebb saját magunkat gondolatban felidézni ilyen helyzetben. Ezért elégedjünk meg azzal, hogy más emberről és nem saját magunkról beszélünk. Hiszen amit más emberről gondolunk, az saját magunk korábbi énjére is vonatkozhat. Talán szégyenérzetünk akadályoz meg abban, hogy lelki életünk színházában emberi méltóságunk nélkül jelenjünk meg. Márpedig pontosan ezt kellene ecsetelni, ha első kérdésemet akarnám megválaszolni.

10

Csak öt hónapon keresztül voltam a bergen-belseni koncentrációs tábor kiváltságos bentlakója. Történelmi és családtörténeti események miatt kerültem oda. Az Anschluss (1938. március) és az első két zsidótörvény (1938. május és 1939. május) jelezte a zsidó származásúak veszélyes helyzetét. Az Anschluss után apai ágon családom minden tagja útlevéllel, sőt 1939 nyarán már angol vízummal is rendelkezett. A háború kezdete miatt azonban ezt már egyikük sem tudta felhasználni. Ezután megvalósíthatatlan elképzelésekről beszéltek – például arról, hogyan lehetne legalább a család kiskorú gyerekeit valamelyik semleges országba menekíteni, és ilyenkor Törökországot, Spanyolországot vagy Portugáliát említették. Ezek az elképzelések közvetlenül Magyarország megszállása után (1944. március 19.) hirtelen halaszthatatlanná váltak.

Részleteket ezekről az elképzelésekről nem tudtam. A közvetlen veszély azonban hozzám is átszivárgott: pozsonyi menekültek és külföldről származó távoli rokonok naponta asztaltársaim voltak, tőlük hallottam először deportálásról és kegyetlenkedésekről. Korábban ilyesmiről csak Franz Werfel *A Musza Dagh negyven napja* című könyvében olvastam. Sokkal később tudtam meg, hogy a kétes állampolgárságúak Kamenyec-Podolszkijba deportálásáról (1941) és az újvidéki eseményekről (1942) beszéltek. Szüleim, amint minden távoli és közeli elődöm is, az Osztrák–Magyar Monarchia területén születtek, de születésem idején (1930.

március) a trianoni szerződés értelmében már, illetőleg még nem voltak magyar állampolgárok. Állampolgárságukat a harmincas években szerezték meg. Mint viszonylag új keletű magyar állampolgárok, különösen apám három nemzedéket egybefogó családja, veszélyeztetve érezték magukat.

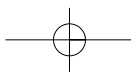
Helyzetünk reménytelenségére jellemző, hogy szüleim még 1944 elején is komolyan vették egy gyermektranszport lehetőségét valamelyik semleges országba. A terveket nem részletezték, de kistafiroztak, mintha intézetbe induló tanuló lennék. A megszállás után a menekülés minden lehetőségét megfontolták. Családom 29 tagjáról kellett gondoskodni. Helyzetünk megítéléséhez mind a történelmi, mind a családtörténeti tényeket állandóan szem előtt kell tartani.

A tengelyhatalmak közeli veresége 1944-ben már nyilvánvaló volt, és afelől sem lehetett kétségünk, hogy a háború utolsó évében vagy hónapjaiban sorsunk könnyen végzetessé válhat. Túl akartuk élni a háborút, ehhez pedig a tengelyhatalmak teljes kudarcát kellett akarnunk. Voltak ugyan zsidó nagyiparosok, akik a kulisszák mögül stróman segítségével irányították a gyáraikat, s ezzel hozzájárultak a kudarc elodázásához. Ez azonban a háború túlélését egyáltalán nem biztosította Magyarországon, a további gazdagodást pedig csak nagyon is ideiglenesen szolgálhatta, hiszen a háború után mindenképpen elkobozták volna az így szerzett vagyont – ha a szövetségesek győznek, hadisarcként, ha a tengelyhatalmak, akkor azért, mert zsidó vagyon.

Nem egész két hónappal Magyarország megszállása után, május 15-én kezdődött a zsidók deportálása Magyarország vidéki városaiból Auschwitzba. Aki Budapesten erről tudni akart, már a következő hetekben megtudhatta, hogy ott megsemmisítőtábor működik. A hagyományos magyar–lengyel barátságnak köszönhetően sok lengyel állampolgárságú menekült, köztük több ezer hamis papírral rendelkező zsidó élt és dolgozott Budapesten a külföldiek ellenőrző hatóságok tudtával. A zsidóüldözésről és a tömeggyilkosságról Lengyelországban jól voltak értesülve, és ezeket a híreket Budapesten terjesztették. Szüleim még titokként kezelték a korábbi deportálásokat Kamenyec-Podolszkijba és az újvidéki tömeggyilkosságot, a vidéki magyar zsidók kiirtását már nem. Bátorításukkal legkésőbb június elején már részletesen be tudtam számolni fogorvosunknak és asszisztensnőjének Auschwitzról.

A kivándorlás két lehetőségéről volt tudomásunk. Prédalesó embercsempészek ajánlkoztak, hogy az SS munkatársainak segítségével kis csoportokat átvisznek Romániába. Néhány esetben ezt meg is tették. Sokszor azonban csak kifosztották a teljesen kiszolgáltatott embereket. A második lehetőséget Kasztner Rezső szorgalmazta: Adolf Eichmann és SS-társai segítségével egy nagy csoport kivándorlását szervezte. Ez később „Kasztner-vonat” néven vált ismertté. Mindkét lehetőség veszélyesnek tűnt. Miután azonban valószínűtlennek látszott, hogy családunk huszonkilenc tagja helyet kap a nagyobb csoportban, ajánlatosnak tűnt, hogy egy önjelölt embercsempész szolgálatát is igénybe vegyük.

Ilyen körülmények között apai családom nyolc tagja – két házaspár és

négy kisgyerek – anyai nagyanyámmal együtt június elején egy prédale-ső csapdájába esett, aki nagy vagyon árán nem Romániába, hanem a legközelebbi Auschwitzba induló deportációs központba szállította őket. Már a vonatról ledobtak egy képeslapot közös ismerősünknek, a budapesti zsidótanács egyik tagjának, Freudiger Fülöpnek címezve. A két gyerek fényképének hátára írt SOS üzenetet egy ismeretlen jó ember juttatta el a címzetthez. Két nagybátyám ugyanerre a címre két képeslapot küldött, állítólag egy Waldsee nevű üdülőhelyről, de amint ez nagytóval látható volt, valóságban Auschwitzból. Amikor ezek az üzenetek június 25. körül Budapestre megérkeztek, a négy gyereket és anyai nagyanyámat már meggyilkolták. Idősebb nagybátyám feleségével együtt túlélte a háborút, megtalálták Magyarországon elrejtett gyermeküket, és a háború után további négy gyermekük született. Fiatalabb nagybátyám tífuszjárványban halt meg 1945 januárjában, felesége újra férjhez ment, és két gyermeke született. A két fiatalasszony túlélése lehetetlen lett volna, ha nem fogadják el anyai nagyanyám javaslatát, hogy megérkezésük után Auschwitzban a négy gyerek gondozójának és egyetlen rokonának fogják kiadni magukat. Ez a javaslat jelzi, hogy a vonaton utazó felnőttek nagyon jól tudták, mi vár rájuk megérkezésük után. Tudták, hogy öregeknek, gyerekeknek és munkaképteleneknek nincs esélyük a túlélésre. Lehetséges, hogy a magyar állam, a hadsereg, a társadalom, a vallásfelekezetek bölcs, vitéz és bátor vezetői nem tudták, amit akkor én már tizennégy évesként tudtam?

12

Negyven évvel később hihetetlennek tartottam, hogy jól tájékozott, tehetséges magyar gondolkodók és írók körében három kérdés még mindig komoly vitatárgynak számít: *ki*, *mikor* és *mit* tudott Auschwitzról? Az első két kérdésre már válaszoltam. A harmadikra csak egy szavam van: mindent.

Kanyarodjunk vissza 1944 tavaszi napjainak történetéhez. Adolf Eichmann (1906–1962) és munkatársai már március 19-én megérkeztek Budapestre. Feladatuk a zsidók kitelepítése és elszállítása volt koncentrációs és megsemmisítőtáborokba. Már néhány nappal később összeköttetésbe léptek a zsidótanács fent említett tagjával, Freudiger Fülöppel; azután pedig a Kasztner Rezső, Brand Joel és társai által vezetett *Vaad Hatzalah* nevű segélyszervezettel, amelynek célja egy nagyobb csoport kivándorlásának megszervezése volt. Akkor csak annyit tudtunk ezekről a tárgyalásokról, hogy már néhány nappal Magyarország megszállása után megkezdődtek. Az erőviszonyokról fogalmunk sem volt. Teljes bizalmunk volt azokban, akik a mi érdekeinket képviselték – ezt a bizalmat a mai napig megalapozottnak tartom –, ugyanakkor megbízhatatlannak tartottuk az SS-tiszteket, akik a tárgyalásokon részt vettek. Ha érdekükben állt volna, minket is bármikor Auschwitzba küldhettek volna. Ennek a veszélynek a tengelyhatalmak határain belül mindig tudatában voltunk.

Eichmann munkatársai közül három SS-tiszt játszott fontos szerepet: Kurt Becher (1909–1995), Hermann Krumej (1905–1981) és Dieter Wisliceny (1911–1948). Amint később kiderült, Eichmann volt az egyetlen, aki mindvégig a deportálást szorgalmazta, még július 7. után is, amikor Magyarország kormányzója ezt már le akarta állítani. Három társa azonban igyekezett megegyezni Kasztner Rezső szervezetével. Kétségtelen,

hogy Eichmann, az SS vezetősége és Himmler – naplója tanúsága szerint – értesült ezekről a tárgyalásokról, a három tiszt azonban saját számlájára is dolgozott. Első ajánlatukat május 14-én tették Kasztner munkatársának, Brand Joelnak: teherautókért hajlandók zsidókat semleges országokba küldeni – minden ezer teherautóért százezer zsidót fognak felszabadítani. Tízezer teherautóért egymillió zsidót engednek ki a tengelyhatalmak területéről. Megmondták Brandnak, hogy a deportálások Magyarországról másnap elkezdődnek. Mindennap tizenkétezer zsidót fognak Auschwitzba küldeni.

Sokkal korábban Wisliceny hasonló ajánlatot sürgetett Szlovákiában, amikor ott a *Munka Csoport*nak nevezett segélyszervezettel tárgyalt. A terv neve *Europa Plan* volt. Teherautókat vagy más árut a szlovákiai csoport ugyan nem tudott szerezni, de sikerült a szlovák és német hatóságok megvesztegetésére elég pénzt összeszedni, s ezzel próbálták a deportálásokat felfüggeszteni. A szlovákiai csoport vezetői, Gizi Fleischmann (1897–1944) és Rabbi Michael Dov Weissmandel (1903–1956) életük végéig meg voltak róla győződve, hogy ez 1942 és 1944 között sikerült. (Sikerükről nem minden történész van meggyőződve. A *Jews for Sale?* című könyv szerzője, Yehuda Bauer kétszer is megváltoztatta véleményét erről. Valószínű azonban, hogy a szlovák hatóságokat sikerült legalább ideiglenesen megvesztegetni.) Weissmandel úgy ítélte meg, érdemes volna Wisliceny tervével Magyarországon is megpróbálkozni. Erről küldött Freudigernek egy héber nyelvű levelet, amelyet Wisliceny már 1944 márciusának utolsó hetében kézbesített.

Csak annyit tudtunk ezekről a tárgyalásokról, hogy folyamatban voltak. Akkori szempontból átgondolva, Wisliceny terve nemcsak megvalósíthatatlannak, hanem érthetetlennek tűnik. Az erőviszonyokat nem volt nehéz felbecsülni. Mindkét fél meg volt győződve a háború közeli végétől. A németek beszéltek ugyan csodafegyverről, amely képes lesz javukra eldönteni a háború kimenetelét. Kérdéses volt azonban, hogy elhitték-e saját propagandájukat. Ha elhitték, akkor csak az SS-szervezet és a tárgyalásban részt vevő SS-tisztek meggazdagodása lehetett perdöntő a tárgyalások folytatása érdekében. Ha nem hitték el, akkor a személyes meggazdagodáson túl a háború utáni bántatlanságukat akarták elérni. Ezt talán a zsidó tárgyaló felek segítségével remélték elérni. Eichmann és munkatársai háborús bűnösök voltak, közülük sokan a tömegmészárlásokban is részt vettek. Mégis, Krumey és Becher háború utáni bántatlansága és az utóbbi mértéktelen meggazdagodása – 1960-ban Nyugat-Németország leggazdagabb emberének számított – arra vall, hogy számításuk nem volt teljesen alaptalan.

A zsidó tárgyaló feleknek figyelembe kellett venniük, hogy a semleges országok vagy a szövetséges hatalmak nemigen hajlandók nagyszámú zsidó menekültet befogadni. Ezt már a zsidó menekültproblémát tárgyaló eviani konferencia (1938. júl. 6–14.) bizonyította. Ugyancsak lehetetlennek látszott, hogy a szövetséges államok területéről teherautókkal, ipari vagy anyagi termékekkel az SS-tárgyalófelek követelményeinek eleget tudnak tenni. Különösen nevetségesnek tűnhetett a német tárgyaló

fél ígérete, mely szerint ezeket nem fogják a nyugati szövetséges hatalmak ellen használni. Talán Neville Chamberlain volt az utolsó nyugati politikus, aki 1938-ban bízott a német ígéretekben, amikor beleegyezett a Szudétavidék Németország általi bekebelezése. A zsidó tárgyaló felek tudták, hogy legkedvezőbb esetben is kizárólag pénzt és nem árut tudnak az SS-tiszteknek átadni. Még ez is majdnem áthidalhatatlan nehézségekbe ütközött, mert a szövetséges hatalmak nem engedélyezték nagyobb összegek átutalását, hogy ezzel eleget tegyenek az SS zsarolásának. Áru vagy pénz – a német tárgyaló fél állhatatosan és változatlanul ragaszkodott ahhoz, hogy ez a tengelyhatalmak területén kívüli forrásokból származzon. Miért? Ennek nyíltan beismert indoka az volt, hogy ami e területen belül volt található, az úgysis a rendelkezésükre áll. Amint látni fogjuk, történelmi távlatból erről más értelmezés is felmerült.

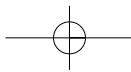
Ilyen körülmények között, két nappal azután, hogy május 15-én elindultak a vonatok Auschwitzba, Brand Joelt diplomáciai repülőgépen Isztambulba küldték, hogy ott – s néhány nappal később Aleppóban – Eichmann munkatársainak ajánlatát a zsidó szervezetek képviselőinek továbbítsa. Moshe Sharett – tíz évvel később Izrael miniszterelnöke – volt az egyetlen vezető politikus, akinek továbbítani tudta az ajánlatot, mielőtt az angol hatóságok mint német kémletartóztatták. Amikor október 5-én, tehát majdnem öt hónappal később szabadon engedték, már értelmetlen lett volna Magyarországra visszatérnie, hogy lebukásáról beszámoljon. Minderről Budapesten akkor még semmit sem tudtak. Kasztner Rezső tovább vezette a tárgyalásokat a német tárgyaló féllel.

14

Miközben Kasztner igyekezett elérni, hogy legalább az első nagyobb csoportot engedjék a tengelyhatalmak területéről távozni – annak reményében, hogy ezt több más nagy csoport fogja követni –, a szövetséges hatalmak győzelme egyik napról a másikra egyre biztosabbnak látszott. A normandiai partraszállásról már másnap, a hídfő sikeres biztosításáról már harmadnap olvastunk a napi újságokban szűkszavú híreket, de ez elegendő volt a hadi helyzet helyes megítéléséhez. (A hídfőállás fogalmát akkor még nem ismertem.) Ugyanakkor az alkudozás a sorsunkról folytatódott. A részleteket nem ismertük, de tudtunk róla, hogy a német tárgyaló fél nemcsak nemes valutát, hanem külföldről származó nemes valutát akar.

Miközben a háború mind közelebből érintett bennünket, az alkudozás folytatódott. Június folyamán légitámadások érték Budapestet, és a megszálló hatóságok nagyszámú zsidó család kilakoltatását követelték. Akit lakása kiürítésére kényszerítettek, csak a legszükségesebb ruhaneműt tudta magával vinni. Június folyamán három családot is beutaltak tágas lakásunkba, ezek közül kettő csak távozásunk reggelén érkezett.

Ugyanakkor a cionista, neológ, ortodox és más zsidó szervezetek igyekeztek egymással megegyezni, hogy a magyar zsidó társadalmon belüli létszamarányuknak megfelelő helyet kapjanak Kasztner első csoportjának listáján. Külön helyet biztosítottak rabbiknak, tudósoknak és azoknak, akiket a szervezők kiválóan tehetséges embernek tartottak. Gazdag emberek megvették saját helyüket, és ezzel azokért is fizettek, akiknek

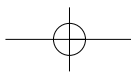
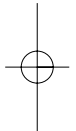
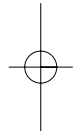
erre nem tellett. A végleges listára kb. 1300 ember neve került. Ezeknek meghívót kézbesítettek, hogy jelenjenek meg pénteken, június 30-án a Kolumbusz utcai gyűjtőhelyen.

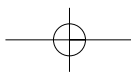
Amikor odaértünk, már hatalmas tömeget találtunk ott. A rémült emberek között óriási zűrzavar támadt. A kaput őrző magyar katona ijedtében a tömegbe lőtt. Szerencsére csak felületes sérülést okozott egy közelemben álló idősebb hölgynek, aki csoportunk egyik orvosától elsősegélyben részesült. A rendezetlen és veszélyes helyzetben senki nem igazoltatott bennünket. Több száz olyan ember is odajött, aki nem kapott meghívót; s néhányan meghívóval a zsebükben elhagyták a színhelyet. Mint később megtudtuk, 1684 ember volt a csoportunkban. Ezután a közeli Rákosrendező pályaudvar irányába meneteltünk, és ott egy hosszú és meleg délután folyamán a vágányok mellett üres peronon várakoztunk. Késő délután, amikor már nem voltunk teljesen letargikusak, a fiatalok vidám dalokat kezdtek énekelni. Átjött hozzánk egy öregebb vasutas, és egy táncra készülő párhoz fordulva ezt kérdezte: „Maguk meg minek örülnek? Hát nem tudják, hova mennek?” Hozzáfűzte: „Így is, úgy is...”, miközben bal kezének hüvelykujját a torkán áthúzta. A legidősebb fiú közöttünk megkérdezte: „Miért, hova megyünk?” A vasutas csak egy szóval válaszolt, mielőtt távozott: Auschwitz.

Apám véletlenül meghallotta a beszélgetést, és amint egyedül maradtunk, biztosított róla, hogy jobban vagyunk értesülve úti célunkról, mint a vasutas – a következő órákban és napokban mégis jó néhányszor eszembe jutott ez a jelenet. Amikor naplemente után tehervonat és nem személyvonat érkezett meg szállításunkra, túl késő volt arra gyanakodni, hogy mi is, mint anyai nagyanyám és két nagybátyám családja, csapdába estünk. Éjszaka lett, mire a vonatunk elindult. A természetes sötétségben és a légoltalmi okoknál fogva teljesen elsötétített környéken azt sem tudtuk, milyen irányba döcögünk. Másnap reggel vettük csak észre, hogy még mindig Budapesten vagyunk – az éjszaka folyamán egyik pályaudvarról a másikra utaztunk. Éjszakai utazásunk légítámadás veszélye miatt lett szükséges.

Amikor néhány órával később vonatunk végre elindult, Mosonmagyaróvárig utaztunk. A következő három nap folyamán egy nyílt mező volt otthonunk meglehetősen kellemes körülmények között. Kora nyári ideális környezetben, látszólag gondtalan viselkedésünk inkább arra vallott, hogy kirándulásukat élvező turisták vagyunk, és nem otthonukat vesztett emberek, akiknek jövője nagyon is bizonytalan. Még az időjárás is kedvező volt: nappal nem túl meleg, éjjel nem túl hideg. Miután addig minden nyáron a Balaton partján nyaraltam, különösen élveztem, hogy sem szűnyog, sem légy nem zavart bennünket. Vonatunk szervezői élelmiszert és friss gyümölcsöt vásároltak a környék gazdáitól, és amennyire erre emlékszem, minden jóval el voltunk látva. Tudtuk persze, hogy vonatunk nem tervezett megállója a magyar határ átlépése előtt nem reménykeltő – mégis azt gondoltuk, ugyanolyan ártatlan magyarázatot fogunk erre kapni, mint éjjeli utazásunkra a budapesti pályaudvarok körül.

A harmadik napon késő délután észrevettük, hogy tíz-tizenkét gépfegyveres SS-katona körülállja a nyílt mezőt, amely otthonunk volt. Nem

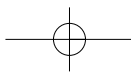
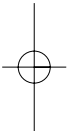
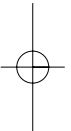
tudtuk, mi történt. Arra vártam, hogy a következő percekben a gépfegyveres katonák kereszttüzeben leszünk. Három évvel idősebb nővéremmel majdnem a mező közepén álltunk, amikor valaki azt mondta, hogy Auschwitzba megyünk. Sokan elsomfordáltak a tehervonat felé, néhányan maradtak, ahol voltak, mintha gyökeret vertek volna. Ekkor láttam először, hogyan lehet emberi méltóságunkat legalább ideiglenesen elveszteni. Tőlem és nővéremtől néhány méterre egy idősebb szakállas úr hagyományos haszid ruházatban a földön fetrengve jiddisül ordibált – *rattevet mech!* mentsetek meg! Nem ez hökkentett meg bennünket, hiszen mindannyian megváltásunkat vártuk. Nem is az, hogy ilyen és hasonló hisztérikus reakciókat látunk: a biztos halállal szembeesülve ezeket jogosultnak találtuk. Az utána következő mondatot azonban nem tudtuk lenyelni: *Ti nem tudjátok, hogy én ki vagyok.*

Tudtuk. Teitelbaum Joel – híveinek Reb Jajlis – szatmári rabbi volt, az akkori Magyarországi ortodox rabbikarának vezetője, később New Yorkban a haszidizmus egyik fontos ágának vezetője. Egy mélységes csapást szenvedett ember kiborulásának voltunk önkéntelen szemtanúi. Emberi méltóságát ugyan ideiglenesen elvesztette, de ezért gyalázat lenne hibáztatni. Ő is áldozat volt, mint mi mindannyian, és az áldozat becsmérése mindig is csak az elvetemültség részleges felmentését szolgálja.

Egyik híve, aki gyakran kísérte, azzal csitította, hogy közvetlen közelében asszonyok és gyerekek tartózkodnak. Csoportunk vezetőinek sürgetésére visszamentünk tehervonatunkhoz, és miután már mindenki beszállt, meglepetéssel vettük észre, hogy a vagonok ajtaját ugyan becsukták, de nem zárták le kívülről. Néhány perc múlva azt hallottuk, hogy vonatunk nem Auschwitzba, hanem Ausztriába, Auspitzba fog menni. Nem oda, hanem Bergen-Belsenbe indultunk, mégis miután vonatunk nem keleti, hanem nyugati irányba dőcögött, meggyőződünk róla, hogy ezúttal mégsem Auschwitzba visznek bennünket.

Másnap reggel egy Bécshez közeli pályaudvarra érkeztünk. A pályaudvar peronján szép, fiatal és kedves osztrák vöröskeresztes nővérek, frissen vasalt, részben ríkítóan fehér és tiszta egyenruhában, vártak ránk nagyszerű tejeskávéval és friss császárszemlékkel. A nővérek megjelenésére felvillant fejemben: bezzeg meleg zuhany és ruhaváltás is ránk fért volna. Ezt a hirtelen gondolatot csak azért nem felejtettem el, mert kívánságom rövid idővel később szörnyű körülmények között részben teljesült. De legalább addig a szívélyes fogadás elfeledtette az előző nap gondjait.

Miután vonatunk továbbindult, Linz volt a legközelebbi állomásunk. Ahogy megérkeztünk, megmondták nekünk, hogy a pályaudvar melletti fürdőbe visznek, és külön csoportban fogják a nőket és a férfiakat a fürdőépületbe beengedni. Tudtuk persze, hogy Auschwitzban a fürdő csapjaiból gáz áramlott, egyelőre azonban emiatt nem nyugtalankodtunk. Közben a férfiak az épület előtti téren és a peronok közelében ácsorogtak, a nőket beengedték az épületbe. Rövid idővel ezután rettenetes kiabálást és visítást hallottunk az épületből. Képtelen voltam a közelben maradni. Elsétáltam a peronon, és azután egy erdő felé átmentem a vágányokon.

Elértem az erdőt, és miután eltávolodtam a vágányoktól, néhány percre leültem. Megszökhettem volna, de rövid gondolkodás után beláttam, hogy semmi esélyem sincs a túlélésre, ha csoportunktól elszakadok. Miután nagy nehezen megtaláltam a visszafelé vezető utat a fürdő épületéhez és abba a nagy terembe, ahol a férfiak váraoztak, meg sem kérdeztek, hol voltam az utolsó fél órában. A visítás végre lecsendesedett, és megtudtuk, hogy az épület másik részében, állítólag tetvesség miatt, sok asszony és nagylány haját levágták. A brutális SS-fürdőzsarnok önkényes kegyetlenkedést rendelt el az elvetemült csatlósoknak. Azok között, akiknek haját levágták, nővérem barátnője és osztálytársa volt az egyetlen, akit ismertem. Sokszor megfordult nálunk, és mindig megcsodáltam hosszú, copfokba font haját. Élete folyamán otthonunkban láttam utoljára. Megaláztatásként élte át, ami történt vele, és sorsát csak rövid ideig bírta.

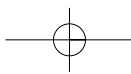
Amikor végre sor került a férfiakra, beteltek minket egy nagyobb terembe, ahol meztelenül váraoztunk, és próbáltunk úgy társalogni, hogy egymást csak vállon felül nézzük. A fiatal jelenlevők még évtizedekkel később is emlegették, hogy ez volt az első alkalom, amikor apjukat ruhátlanul látták. Hosszú váraozás után végre minket is fertőtlenítettek, és zuhanyozás után visszaküldtek a vonatunkhoz.

Miután vonatunk újra megindult, lassan dőcögtünk Celle irányába, amíg végre a Bergen-Belsenhez közeli vasútállomásra megérkeztünk. Részletes emlékeim az útról alig vannak, de élesen a fejemben maradt, hogy vagonunk ajtaja nyitva volt. A vonat lassúsága és menetének gyakori megszakítása nem volt megnyugtató. Egy nappal azelőtt, hogy utazásunk célját elértük, egy öreg úr hirtelen felállt, és az ajtó felé szaladt – mintha ki akarna ugrani a vonatból. Szerencsére az ajtóhoz közel állók ezt megakadályozták.

Néhány kilométeres gyaloglás után mint egészséges, jól táplált tizenéves léptem át a bergen-belseni koncentrációs tábor kapuját 1944. július 9-én. Húszan voltunk apám családjából, ezenkívül az egyik nagynéném magával hozta kb. hétéves unokaöccsét. Miután apám a budapesti ortodox hitközség titkára volt, négytagú családja szerepelt a hitközség listáján. A család többi utasáért három nagybátyám fizetett. Itt kell megemlítenem, hogy a háború utáni beszámolók szerint a német tárgyaló fél kevesebb mint kétezer dollárt kapott személyenként. Ezt az összeget a határon belül rendelkezésre álló nemes valuta beszerzésével könnyű lett volna megszerezni. A törvények ugyan előírták a zsidók kezében lévő valuta, ékszer és értékpapír leadását a nemzeti intézményekben, mégis elég pénz állt a zsidó tárgyaló fél rendelkezésére, hogy ezt kifizesse. A budapesti fekete piacon a dollár ára 35 pengő volt, és ezt a pénzarányt még az SS is elfogadta. Amint látni fogjuk, sorsunkban döntő szerepet játszott, hogy a német tárgyaló fél nem akart eltérni attól, hogy a nemes valuta külföldről származzon. Ismétlem, hogy fogalmunk sem volt e feltétel fontosságáról és valódi okáról. Erről a zsidó tárgyaló félnek halvány sejtelve sem volt, sőt valószínű, hogy a tárgyalások legvégéig – 1944 novemberében – még a német tárgyaló fél sem sejtette.

Megérkezésünk után kivívtuk vagy megkaptuk hálóhelyünket, és felsorakoztunk, hogy beírják nevünket a bergen-belseni tábor listájára. Itt

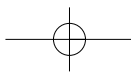

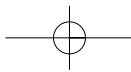
sem igazoltattak minket. Amikor barakkunkba visszatértem, zavarosnak tűnt minden. Tíz nappal korábban még saját ágyamban aludtam, de azóta olyasmit éltem át, aminek a leírására akkori szókinccsem elégtelennek bizonyult. Utazásunk folyamán félelem- és reményérzések állandóan váltották egymást. Egy súlyos megrázkódtatás felrázott az első pár óra – vagy nap – zavarából. Nővérem barátnője, a linzi fürdőzsarnok áldozata öngyilkos lett. A hír erről nagyon gyorsan elterjedt. „Miért?” – kérdeztem. Együgyű kérdésemre méltó választ kaptam: „Mert levágták a haját.” Két kézzel befogtam a számat, hogy ne hangoztassam gyerekes viszonzválaszomat – „emiatt? hiszen az visszafog!” Másnap reggel talicskán elvitték a holttestet barakkunk előtt. Ez alkalommal láttam először életben halottat. Néhány lépéssel utolsó útjára kísértük. A mellettem sétáló fogorvos sajnálattal említette, hogy nem volt alkalma a halott fogait megvizsgálni – ez még évekkkel később is segíthetett volna a halott földi maradványait azonosítani. Mit gondolt ez az ember? Hogy a talicskán szállított halott békebeli temetőben fogja utolsó nyugalóhelyét megtalálni? Megjegyzését legalább olyan illetlennek találtam, mint elfojtott viszonzválaszomat.

Egészségi állapotunk már a megérkezésünk utáni első napokban kezdett romlani. Vérhas, hólyaghurut, a nélkülözés nagyon gyorsan megtette káros hatását. A latrinában talált összetépett *Völkischer Beobachter* újságból már néhány nappal július 20. után értesültünk a Hitler elleni sikertelen merényletről. Éhezünk ugyan, mégis visszautasítottuk az olyan élelmiszert, amelyet nem találtunk emberi fogyasztásra alkalmasnak. Nagyon kevesen tudták közülünk, hogy a tengeri csiga (*escargot*) nemcsak alkalmas emberi fogyasztásra, hanem jól előkészítve ínycenc ételnek számít. Aki ezt tudta, megette a csigalevest, és kivételesen jóllakott, mert megkapta annak az adagját is, aki hozzá se nyúlt. Az éhezés néhány hét alatt annyira megviselt bennünket, hogy már szeptember elején láttam a csoportunkban korábban nagyon jómódú embert, aki a személtárában társaitól eldobott ennieló után kotorászott. Jeleznem kell azonban, hogy kiváltságos táborunkban nem volt egyetlen *muselmann* (muzulmán) sem – így nevezték azt, aki a koncentrációs táborban minden reményét elvesztette a túlélésre, sorsával már nem viaskodott, és mint élőhalott utolsó napját vagy óráját tengette. Reményünket a túlélésre soha nem adtuk fel.

Ekkor kezdtem az otthonunk elhagyása óta átélt eseményeket komolyan újra megfontolni. Megértettem, hogy magatartása miatt nem szabad elítélni azt, aki a Kolumbusz utcában összegyűlt tömegben brutálisan viselkedett, aki Mosonmagyaróvár környékén halálfélelmében hisztérikusán reagált, aki ideiglenes megzavarodásában ki akart ugrani a vonatból, vagy aki képtelen volt megbirkózni a sorsával, és az önkéntes halált választotta. Mindannyian a magyar és német államhatalomnak és csőcselékének áldozatai voltunk. Emberi méltóságunk ellen követtek el merényletet. Szerencsénkre fiatalkori lelki életünk színházi rendezője gondoskodik arról, hogy a testi szenvedést feledés kövesse. Felejthetetlen azonban az emberi méltóság megcsorbulása.

A táborban remény és félelem volt életünk két pólusa. Már augusztus

16. körül tudtuk, hogy sorsunkról a tárgyalások folynak. Hermann Krumej megjelent, és bejelentette, hogy kb. 300 embert mint menekültet Svájc ideiglenesen befogad, és ezeket ő fogja a határig kísélni. Nem tudtuk, ki állította össze a listát, de sem Kasztner Rezső felesége és apósának családja, sem pedig Brand Joel rokonai nem szerepeltek ezen a listán. Persze sokan akarták hozzátartozóikat feljuttatni a listára, és Krumej hajlandó volt őket kihallgatni. Egy ideig hallótávolságban ácsorogtam a beszélgetők közelében, és Krumej éles válaszát – *Kommt nicht in Frage* – hallottam, amikor az egyik nagybátyám 21 tagú családunknak kért helyet ebben a csoportban. Válasza felszabadulásunk lehetőségét egyelőre elhalasztotta. Augusztus 18-án 318 ember hagyta el táborunkat.

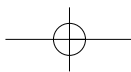
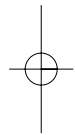
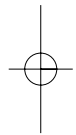
Addig csak éhség, nélkülözés és betegség miatt panaszkodtunk. Már augusztus végén kezdtünk Észak-Németország hideg és esős időjárásában a minden reggel megismételt egy-két óra hosszú *záhlappelltől* rettegni. Számlálás közben egy ilyen alkalommal egy SS-katona, aki kivételesen egyedül és kutya nélkül volt, miután óvatosan körülnézett, és még az őrtorony felé is pislantott, a mellettem álló fiúnak, nagynéném unokaöccsének a zsebébe egy almát dugott. A számlálás végéig még a kisfiúk sem mertek megmoccanni, azután pedig más gyerek is kapott az alma héjából. Emberiesség még embertelen körülmények között is létezik.

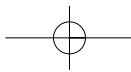
A poloskák, tetvek, bolhák és más rovarok megérkezésünk után azonnal elkezdtek romboló munkájukat. Gyakran arra ébredtünk, hogy priccünkön egerek surrantak – szalmazsákunk a váladékuktól bűzlött. Ilyen körülmények között készültek csoportunk vallásos tagjai az őszi ünnepekre. Itt kell megemlítenem, hogy közvetlenül priccsem bal oldalán az egyik unokabátyám talált helyet, őalatta Rabbi Joel Teitelbaum, alattam pedig az a híve, akivel már Mosonmagyaróváron találkoztam. A rabbi magatartásáról és viselkedéséről a táborban legendairódalom szövődött, ugyanakkor becsmérítő irományok készültek a háború után. Alapítalannak tartom ezeket az irományokat.

A zsidó időszámítás szerinti újévre sikerült a közvetlen szomszéd holland táborból egy sófárt szerezni, és szeptember 18-án délelőtt barakkunkban felhangzott a szabályszerű száz kúrtszó, amit másnap megismételtek. Az öregebb hívők ekkor már nehezen tudtak állva maradni, ahogy ezt a szertartásrend megkívánta. Hosszúnap böjtje szeptember 27-ére esett.

Rövid kitérőt kell itt közbeiktatnom.

Gyermekkorban tudatlan nevelőim igyekeztek a szempontjukból tilos élelmiszerekkel kapcsolatos undorra nevelni, hiába. Csupán arról sikerült meggyőzniük, hogy ami undorít, az emberi fogyasztásra alkalmatlan, és ha az undorítót mégis elfogyasztom, ezzel emberi méltóságomat csorbítom. Nevelőim a nem kóser élelmiszert akarták tőlem távol tartani. Szüleim ellenezték ezt a nevelési módszert – szerintük a bibliai parancsolat a tilalom egyetlen forrása. Meglepő eredménye volt azonban a vizsálynak nevelők és szülők között: az általam ismert élelmiszerek közül semmi mástól nem „undorodtam”, csak a töktől. Gondolatzavarom könnyen azonosítható. Nővény által okozott undor képtelenség. Undor tárgya csak bomlásnak induló állat – beleértve ember – lehet, annak váladéka vagy salakanyaga.

Visszakanyarodva 1944. szeptember 27-re, a hosszúnapi böjt utáni estén táborunk vezetősége elérte a hatóságoktól azt a kedvezményt, hogy csak naplemente után osszanak csoportunknak élelmiszert. Amikor végre vacsoránk megérkezett, azonnal észrevettem: tökleves volt vacsorára!

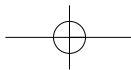
Választanom kellett. Huszonöt órás böjt után vagy további tizenkét órát böjtölök, vagy megeszem a töklevest. Hosszúnapkor böjtölni kényyszerültem, pedig vallási meggyőződésem már nem volt. Szívesen ettem volna, de akkor a felnőttek megbotránkozásával – és talán tettlegességével – kellett volna számolnom. Ha böjt után legyőzöm az „undort”, és megeszem a töklevest, akkor lelki életem magányos színházában pontosan úgy jelentem volna meg, mint a szemétlárában kotorászó ember. Saját magam előtt nem kockáztathattam meg, hogy emberi méltóságomat elveszítsem. Inkább másnap reggelig tovább böjtöltem.

Írva vagyok, „Az ember nem csak kenyérral él”, 5Mózes 8,3. Talán a kenyér visszautasítása későbbi lelki életemre jó hatással volt. Ma ezt cáfolnám. Elhatározásom azonban huszonéves koromig eléggé kielégítőnek látszott, hogy fel se tegyem magamnak a felületes, mégis kézenfekvő kérdést: mi köze van a tökfőzelék elfogyasztásának az emberi méltósághoz? A kérdés nagyon is gyorsan általánosítható, és a lelki élet legmélyebb rétegét érinti. Na és ha legyőzzük az undor tanácsát, mi köze van ennek az emberi méltóságunk ideiglenes vagy tartós meggyengüléséhez? Huszonéves koromban feltettem magamnak ezt a kérdést, és ésszerűtlennek ítéltém a tökfőzelék és az emberi méltóság közötti kapcsolatot.

20

Más ember nem ilyen szerencsés. Tudatlan nevelők segítségével szorgalmazott undorral és gyűlölettel gondol feketére, zsidóra, romára, arabra, szerbre vagy horvátra, melegre, nőre vagy férfira, és meggyőzi magát arról, hogy emberi méltósága csorbulna, ha undorának és gyűlöletének tárgyát nem igyekezne a társadalomból kitzsízítani. Mi köze van azonban undorának és gyűlöletének az emberi méltósághoz? Talán azt gondolja, hogy saját nemességét csak más ember kirekesztése árán tudja biztosítani? Embertárs iránt érzett undor vagy gyűlölet azonban alkalmatlan az emberi méltóság biztosításához. Csak más ember megalázásához, átmeneti vagy végleges sérüléséhez, tehát a gonoszság birodalmába vezet.

További 12 órás böjttel akartam elérni, hogy lelki életem magányos színházában sértetlen emberi méltósággal jelenjek meg. A felnőtteknek, különösen a családapáknak más stratégiát kellett kidolgozniuk. A stratégia az éhezők világában természetesen az élelmezés körül forgott. A családanyák tevékenysége volt eredményesebb – nagyon ritkán, de sikerült nekik egy-egy ruhadarabot hagymáért elcserélni. Ezenkívül igyekeztek a gyatra vízszolgáltatási körülmények között családjuk fehérneműjét kimosni. A családapák stratégiája ideiglenesen talán könnyített a helyzetükön, de hosszú életű és mély lelki sebeket okozott. Még az is, aki korábban nem volt szenvedélyes dohányos, alkalomadtán a táborban elcserélt egy kenyérszeletet cigarettáért – ezzel akarta emberi méltóságát egy időre visszanyerni. Amikor gyerekeik füle hallatára arról kezdtek egymással vetélkedni, milyen áldozatok árán járultak hozzá gyerekeik élelmezéséhez, az a gyerek, akinek apja ezt nem tette meg, azzal kellett szembesül-

jön, hogy apja hazugsággal próbálja emberi méltóságát visszanyerni. Mindennapi helyzetben az ilyesmi füllentésnek számított volna, az állandó éhség világában azonban bizalompusztító hazugsággá vált.

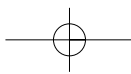
Napirendünk alig változott október és november folyamán. Két alkalommal késő éjjel felébresztettek bennünket azzal, hogy zuhanyozni visznek. Az első alkalommal az éjjeli kaland túl veszélyesnek tűnt, és inkább beteget jelentve priccsemen maradtam. A második alkalommal SS-katonák és kutyáik kíséretében elmentem a zuhanyozóhelyre, ahol mosakodásra csak nagyon rövid időt adtak nekünk, mielőtt a távoli várost érintő légitámadás miatt gyorsan visszakísértek a barakkunkba. Útközben alkalmunk volt a távoli légitámadás fényét és zaját észlelni. Átvillant ugyan a fejemen, hogy a légitámadások új veszélyt jelentenek csoportunkra nézve, de a magasból irányított halál elháríthatatlansága inkább emlékeztetett az egyedi élet természetes végére, mint az utóbbi hónapokban fenyegető tömeghalál.

Egy este Ernster Dezső basszista énekes adott elő operarészleteket Rossini *Tell Vilmos*ából. Hallgatóságára reménykeltő hatással volt a zsarnokságot elutasító politikai tartalom. Erre az estére mindig hálásan emlékeztem vissza, amikor több mint tíz évvel később New Yorkban a Metropolitan Operában más szerepekben hallottam.

A hírek általában gyorsan terjedtek a táborban, de az egyik legfontosabb hír nem jutott el hozzám: csoportunk vezetőit már november 18-án értesítették, hogy a következő két hét folyamán elhagyhatjuk a tábort. Ennek előjelét mindannyian egyszerre kaptuk meg, amikor egy héttel később kiosztottak egy Starkosan nevű csokoládéporra emlékeztető vitamintartalmú élelmiszert, amelyet a svájci Vöröskereszt küldött részünkre. Ezt körülbelül tíz nappal elutazásunk előtt kaptuk, és mindannyian nagyon gyorsan elfogyasztottuk. Kedélyállapotunk ezekben az utolsó napokban is remény és csüggedés között ingadozott.

Végre december 4-én kihirdették, hogy kora délután a közeli vasútállomásig kell sétálnunk. Már esteledett, amikor megérkeztünk. Az állomás csupasz peronján csomagjainkon üldögélve vártunk a hideg esős időben, amíg vonatunk öt-hat órával később megérkezett. Várakozásunk nem volt reménykeltő, és sokszor gondoltunk arra, hogy vonatunk nem Svájcba, hanem másik koncentrációs táborba fog bennünket szállítani. Amikor nem tehervonat, hanem személyvonat érkezett, félelmünk kezdett eloszlani.

Két napig döcögtünk a svájci határig. Vonatunk légitámadások miatt nagyon lassan haladt előre. Egy állomásnál legidősebb unokabátyám leszállt. Miközben elszívott egy cigarettát, a vonatot őrző SS-katona megszólította, és azt kérdezte, mivel érdemelte ki a német gyerek, hogy légitámadás ölje meg? Unokabátyám azt találta válaszolni, hogy igaza van, de a zsidó gyerek sem érdemelte meg, hogy meggyilkolják. A megvadult őr puskatussal ütlegelte unokabátyámat. Fajelméletét az államhatalom emelte törvényerőre, a csöcselék pedig érvényesítette. Emberi rokonszenvet és erkölcsi felháborodást ez a vitéz csak a német gyerekek miatt érzett.

(Ezt a történetet tíz évvel később a *New York Public Library*-ben elmeséltem Weissmandel rabbinak. Válaszképpen elmondta, hogy amikor a nyitrai püspök segítségét kérte deportálás előtt álló ártatlan zsidó gyerekek érdekében, a főpap azt találta mondani *ártatlan zsidó gyerek nem létezik*. Vajon miben különbözött a hagyományos teológián nevelkedett, istenfélő főpap és a fajelmélet híve, melyik érzett nagyobb erkölcsi felháborodást és emberi rokonszenvet?)

A tárgyalások sorsunkról az utolsó órákig folytatódtak, míg végre december 7-én a határ közelében felültettek bennünket egy svájci vonatra. St. Margrethennél hajnali egy óra körül léptük át a határt. A határőr a bódéjában a nevemet kérdezte. Amikor leírta utónevemet, figyelmeztetett, hogy az ottani szokás és helyesírás szerint – nem „Stern Lóránt”-nak, hanem „Laurent Stern”-nek – kell beiktatnia a listába a nevemet. Szerencsére túl fáradt voltam, hogy vitatkozzam vele. Gondoskodását és helyesírási leckéjét megköszöntem. Ezt már napokkal később újjászületésként ünnepeltem. Születési nevemet azóta Magyarország határain túl nem használtam.

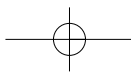
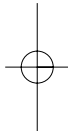
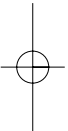
Másnap kora reggel egy nagy, iskolaszerű épület felé gyalogoltunk. Kasztner Rezső a járdáról észrevett, és arra kért, ne mozduljak helyemről, amíg vissza nem jön. Cipőfűzőt hozott. Ekkor láttam őt életemben először és utoljára.

Még aznap St. Gallenben egy fiatal svájci orvos önkéntelen viselkedéséből értettem meg az előző öt hónap hatását életünkre. Nem sokáig voltunk táborban, de a nélkülözés, a poloska, a tetű és a többi rovar e rövid idő alatt is elvégezte romboló munkáját. Mindezt eddig csak a saját szememmel láttam. Fertőtlenítés céljából meztelenül felsorakoztunk a svájci orvos előtt, aki nevünk, életkorunk és foglalkozásunk után érdeklődött. Ekkor láttam meg először egy más ember szemével, hogyan néztünk ki.

Az előttem álló úr egyedül állt a svájci orvos előtt. Néhányszor láttam a táborban, korosztályomhoz tartozó fiával együtt. Az úr válasza után (Szondi Lipót, 51 éves, pszichiáter) a svájci orvos megjegyezte, hogy nemrég tanulómányozta a *Schicksalanalyse* című zseniális könyvet – talán egyik rokona írta? „Nem rokonom – válaszolta az úr –, én vagyok a könyv szerzője.” Erre a svájci orvos felnyögött, összeroskadott, és elájult.

Nem tudhatom, miért vesztette el a svájci orvos néhány másodpercre az eszméletét. Csak arról tudok beszámolni, hogyan éltem át ezt a jelenetet. Szánalmas kinézetünk arra vallott, hogy az elmúlt hónapok folyamán emberi méltóságunk – legalábbis ideiglenesen – megsérült. Helyzetünket mindennap csak még egy további nappal akartuk túlélni. A létfenntartáshoz szükséges küzdelem nem tartalmaz ígérvényt, amely a gonoszság birodalmából kivezetne. A szabad halált azonban lehetetlenné teszi, mert ez a gonoszság birodalmának győzelmét jelentené.

Az egyetlen táboron belüli öngyilkosságról már beszámoltam – ez az előző történet, hogy megkezdődött volna a küzdelem a túlélésért. Felszabadulásunk után több más társam öngyilkosságáról is hallottam – ilyesmi még évtizedekkel később is megtörtént. Ne firtassuk, miért választották a szabad halált. Képtelenségekkel kellene megbirkóznunk, ha megfontol-

nánk a részletesebb válaszokat. Csak a legáltalánosabb válasz áll rendelkezésünkre: depresszáltak voltak. Miért?

Testi sérülésekből gyakran teljesen felgyógyulunk, és a sebhely csak ritkán szolgál emlékeztetőként. Egészségünk fiatal korban sokkal gyorsabban visszatér, mint a felnőtt években. A lelki sérülést viszont inkább felnőtt, mint fiatal korban vagyunk képesek leküzdeni. Ilyenkor azonban még sok év után is újra érezzük a réges-régi erőszak által kiváltott testi szenvedést, mégpedig mint emberi méltóságunk ellen elkövetett merényletet.

A svájci orvos ránézett az előtte felsorakozott anyaszült meztelen emberekre. Láta a nélkülözés nyomait, a rovarok okozta nyílt sebeket. Ezek mögött azonban meglátta a borzalmat és az általa okozott lelki sérülést. Persze nem tudhatta, hogy az előtte álló úr 42 évvel később, 93 éves korában ágyban fog meghalni, hogy Péter fiából a következő 27 évben világhírű tudós lesz, aki apja hírnevét messze maga mögött fogja hagyni, és ez a fiú éppen 42 éves korában pontosan akkor fogja önként a halált választani, amikor sikeres pályáján mindent elért, amit elérni remélt.

Amióta Budapestet elhagytuk, nem hordtunk sárga csillagot, nem kellett dolgoznunk, és az eddig említett kegyetlenkedéseken kívül általában nem volt panaszra okunk. Mi csak az első lépését tettük meg az Auschwitz felé vezető útnak. Akinek nálunk több kegyetlenkedésben volt része, és ezt hosszabb ideig kellett elviselnie, az közelebb került ahhoz, aki Auschwitzban az út második és egyben utolsó lépését is megtette. Akit ott vagy máshol a tengelyhatalmak által fenntartott megsemmisítő-, koncentrációs vagy munkatáborban meggyilkoltak, azt nemcsak ideiglenesen, hanem véglegesen megfosztották emberi méltóságától. A második lépés kifürkészhetetlen az első nélkül, az első azonban még hosszú távon is önvészélyes a második nélkül. A svájci orvos nem ismerhette a holokausztirodalmat, mégis felfedezte a lelki sérülés szerepét életünkben, habár hosszú távú önvészélyes hatását nem is sejtette.

Függelék

Aki hosszú időn át propagandát hirdet, mindig ki van téve annak, hogy elhiszi a saját propagandáját. A zsidók felmérhetetlen politikai világhatalma alapköve volt a náci ideológiának. Ezt Himmler még akkor is elhitte, amikor már pontosan tudhatta, hogy egyáltalán nincs hatalmuk. Miután Hitlertől azt tanulta, hogy a második világháborút a zsidók kezdeményezték, miért ne lehetne a segítségükkel be is fejezni Németország javára? Aki soha nem hitt a náci propagandában, és nem vett részt a terjesztésben, az nevetségesnek találja ezt. De ha komolyan vesszük, akkor talán érthetővé válik a tárgyalás a német fél és a Kasztner által vezetett segélycsoport között. Ha két fél között tárgyalások folynak, feltételezzük, hogy mindkét félnek érdeke, hogy a tárgyalások eredményesek legyenek. Kasztner és társai azt igyekeztek elérni, hogy minél több zsidó túlélje a háborút. Mit akartak azonban Himmler és azok az SS-tisztek elérni, akik részt vettek a tárgyalásokon?

Eichmannt kizárólag az érdekelte, hogy a zsidókat elszállítsák a koncentrációs és megsemmisítőtáborokba. A három tárgyaló SS-tiszt, mint már említettem, meggazdagodást és háború utáni büntetlenséget akart elérni. Az érdeklődő mai olvasó részletes tájékoztatást nyerhet életükről az interneten – ilyen részletes tájékoztatás még nem állt Kasztner rendelkezésére. Kétségtelen, hogy Eichmann, a három SS-tiszt és Himmler háborús bűnösök voltak. Lehetséges, hogy Himmler és Eichmann nem vettek részt tömegmészárlásokban. A három tiszt azonban ezekben is részt vett, és ezen túlmenően a saját számlájára zsarolt, fosztogatott és rabolt. Himmler éppen olyan szűk látókörű hivatalnok volt, mint beosztottjai, mégis ő volt az egyetlen közülük, aki arra is gondolt, hogy államférfiként elismerést nyerjen.

Ha Himmler jóváhagyta a rablást és a fosztogatást, elsősorban szervezetét akarta támogatni – tisztességes embernek tartotta magát, aki nem magának akar előnyöket szerezni. Hűségesen szolgálta Hitlert, de már Magyarország megszállásakor belátta, hogy a háborút a tengelyhatalmak nem fogják megnyerni. Kapcsolatot keresett a hadviselő nyugati hatalmakkal és a semleges államokkal; azt remélte, elfogadják tárgyalópartnernek. Ebben a szerepben a saját jövőjét akarta biztosítani a Hitler utáni Németország politikai életében. Megvalósíthatatlan terve azon alapult, hogy zsidó vagy semleges országból származó tárgyaló fél segítségével sikerülni fog különbékét kötni a nyugati hatalmakkal. Az önjelölt államférfi nem értette, hogy Rooseveltt – és nem Sztálin vagy Churchill – a végéig ragaszkodott a casablancai konferencián (1943. január 14–24.) elfogadott követelményhez: Németország feltétel nélkül adja meg magát minden szövetséges hatalomnak.

24

A távolból Himmler részt vett ugyan a beosztottjai és a Kasztner által vezetett segélyszervezet alkudozásában, de sokkal fontosabb volt számára, hogy kapcsolatba lépjen a szövetséges hatalmak képviselőjével, mint az, hogy a zsidó tárgyaló fél segítségével pénzt szerezzen az SS-nek. Nagyon kevés külföldről származó nemes valuta állt a zsidó tárgyaló fél rendelkezésére. Az amerikai zsidó szervezetek ugyan küldtek a svájci zsidó szervezetek számlájára elegendő valutát, de ez a pénz zárolva volt, és csak az amerikai és svájci hatóságok engedélyével lehetett hozzáférni. Az amerikai hatóságok persze nem engedélyezhették, hogy a pénz az ellenség kezébe kerüljön, és a svájci hatóságok sem akarták jóváhagyni, hogy a menekültek megsegítésére gyűjtött összeget a zsarolás kielégítésére használják.

Kasztner és az SS-tisztek között áprilistól novemberig kisebb szünetekkel állandóan folytak a tárgyalások csoportunk kijuttatásáról. Kasztner és Saly Mayer – az American Jewish Joint Distribution Committee svájci megbízottja – igyekezett meggyőzni az SS-tiszteket, hogy az Amerikából származó nemes valuta a rendelkezésükre fog állni, és kizárólag ideiglenes akadályoknak tudható be, hogy egyelőre még nem áll rendelkezésükre. Az SS-tisztek többször is találkoztak a német–svájci határon Saly Mayerrel, aki – akárcsak Kasztner – blöffökkel igyekezett a német tárgyaló felet megtéveszteni. Meyernek sikerült Bechert a zürichi Baur

au Lac hotelban november 5-én Roswell D. McLellanddal, az amerikai War Refugee Board svájci képviselőjével összehozni. Himmler ezzel elérte a célját: beosztottját egy magas rangú amerikai diplomata elfogadta tárgyaló félként. De német szempontból a tárgyalás teljesen eredménytelen volt. Megmondták Bechernek, amit úgyis tudott: Németország elvesztette a háborút, és el kell fogadnia a szövetséges nemzetek feltételeit a háború befejezésére.

Kasztner és Mayer csak ígérni tudta, hogy átutalják a német tárgyaló félnek a pénzt. Ezzel időt akartak nyerni. Közben német szempontból a hadi helyzet állandóan rosszabbodott. Himmler megbízottjainak azonban érdekükben állt a tárgyalások sikere, ezért néha még akkor is közvetítették az ígéreteket, ha meg voltak győződve róla, hogy alaptalanok. Történelmi távlatból úgy tűnik, hogy miután Himmler elérte a célját, csoportunk felszabadulásának nem volt további áthidalhatatlan akadály. Nem ment simán, még az utolsó percekben, a német–svájci határon is éreztük, hogy bármikor közbejöhet valami, de még Eichmann-nak sem sikerült felszabadulásunkat további zsarolással megghiúsítania.

Kasztner felszabadulásunk után tovább folytatta munkáját más zsidó csoportok megmentése érdekében. Az SS-tisztek, akik ebben a háború utolsó hónapjaiban segítettek – Kurt Becher, Hans Jüttner, Herbert Kettlitz, Hermann Krumey, Dieter Wisliceny – , a háború után menlevelet kaptak tőle. Tisztességtelen előéletükről persze tudott, mégis azt gondolta, hogy magatartásukkal a háború utolsó hónapjaiba a menlevelet kiérdemelték. A náciatlantás idején *persilschein*nek, mosóporcédulának nevezték az olyan írást, amellyel egy volt náci próbáltak fehérre mosni. Wisliceny volt az egyetlen, akinek ez nem sikerült – 1948-ban Csehszlovákiában halálra ítélték és felakasztották. Ezek a menlevelek fontos szerepet játszottak abban a perben, amelyet Kasztner rágalmozás miatt indított 1954-ben Izraelben egy röpirat írója ellen, aki azzal vádolta, hogy együttműködött a náci hatalommal. A tárgyalás folyamán letagadta, hogy ezeket a menleveleket megírta. Emiatt a közvélemény ellene fordult, és első fokon a pert 1955-ben elvesztette. 1957-ben meggyilkolták. 1958-ban az izraeli legfelső bíróság rehabilitálta.

Köszönöm Erdélyi Ágnesnek és Hetényi Zsuzsának a bátorítást történetem megírásához és a segítséget a szöveg magyarításához. Köszönettel tartozom Kiséry Andrásnak és Anne Marie Lonczynak: az ő érdeklődésük és biztatásuk fontos szerepet játszott abban, hogy rászántam magam a történet megírására. Külön köszönet illeti Radnóti Sándort, aki most is – mint az utolsó húsz évben mindig – segített magyar nyelvű dolgozatomnak otthont találni. Barátainak hálás vagyok!